

*Муравйов В.І.**

АСОЦІАЦІЯ ЯК ПЕРШИЙ КРОК ДО ІНТЕГРАЦІЇ

Ратифікація Лісабонських договорів про Європейський союз (ЄС) та функціонування Європейського союзу державами-членами співпала у часі з визначенням нового формату відносин між ЄС та Україною. Дискусія навколо того, якою має стати нова поглиблена угода між Україною та Євросоюзом, що замінить Угоду про партнерство і співробітництво 1994 р. (УПС) [1], закінчилась у 2008 р., коли на Паризькому саміті Україна-Євросоюз було визначено, що це має стати угода про асоціацію [2].

З метою підготовки України до майбутньої асоціації у червні 2009 р. на засіданні Ради з питань співробітництва УПС був ухвалений Порядок денний асоціації [3]. Він являє собою окремий інструмент співпраці між Україною та ЄС, який діятиме разом з європейською політикою сусідства (ЄПС) [4] та політикою східного партнерства (ПСП) [5]. Тим самим підготовка України до асоціації з Євросоюзом переходить у практичну площину. У цьому зв'язку вивчення особливостей асоціації стає актуальним для української науки європейського права. Однак правовим проблемам асоціації України з ЄС не приділялось достатньої уваги в українській та зарубіжній літературі з європейського права. Практично цим питанням були присвячені лише роботи Березовської І. та Хілліона К. [6]. Проте нові реалії співпраці України з ЄС вимагають подальшого дослідження цієї проблематики.

Для чіткого уявлення про перспективи асоціації України з ЄС слід звернутися до теорії економічної інтеграції. Серед західних концепцій розвитку інтеграції одним з найбільш впливових залишається поділ процесу економічної інтеграції на стадії, кожна з яких має відповідні ознаки і передбачає подальше її поглиблення і поширення на нові сфери. До таких стадій відносяться зона вільної торгівлі (ЗВТ), митний союз, спільний ринок, економічний союз та повна інтеграція [7]. Проблематика даної роботи не дозволяє зупинитися на аналізі кожної стадії інтеграції. Для нас важливим є те, що інтеграція починається зі створення ЗВТ. Тобто ті відносини, які передують її створенню можна розглядати як перед інтеграційні. Для України етап підготовки до інтеграції практично завершився після виконання УПС. Підписання угоди про асоціацію з ЄС, складовою якої є створення ЗВТ, означатиме перехід до першої стадії інтеграції країни у Європейський союз.

Асоціація з ЄС має свої характерні риси і свій правовий зміст.

В міжнародному праві термін «асоціація» має кілька значень. Він може означати неповне членство у міжнародній організації, або назву об'єднання держав.

В установчих договорах про Європейський союз правова концепція асоціації знайшла своє закріплення у ст. 217 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) [8]. В ній говориться: «Союз може укладати з однією чи більше третіми країнами або міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, які передбачають взаємні права і обов'язки, спільні дії і особливі процедури.» Ця характерна особливість угод про асоціацію може свідчити про те, що кожна з таких угод має створювати хоча б мінімальну інституційну структуру, хоча на практиці інститути створюються й в рамках угод про торгівлю. Сторони угоди

* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

повинні заснувати в рамках асоціації відповідні органи, здатні забезпечити ухвалення асоційованими країнами та Союзом спільних рішень і тим самим ефективно керувати асоціацією. Спільні рішення органів асоціації приймаються з метою імплементації та подальшого розвитку угоди про асоціацію.

Інституційні механізми, які створюються в рамках угод про асоціацію третіх країн з ЄС, відрізняються один від одного, хоча, як правило, використовується схожа загальна структура. Зокрема, Рада асоціації складається з рівної кількості представників від Союзу (та держав-членів) і третіх країн. Свої постанови вона приймає на основі консенсусу. Вона також отримує повноваження з розв'язання суперечок. Комітет асоціації, який складається з представників сторін угоди, готує та реалізовує постанови Ради асоціації. Більшість угод про асоціацію передбачає створення парламентських органів з консультативним статусом, куди входять представники Європарламенту та парламентів третіх країн.

В ст. 217 не встановлюється якихось вимог до угод про асоціацію. В ній просто говориться про те, що асоціація передбачає «взаємні права та обов'язки». Тим самим підкреслюється, що загальною метою всякої асоціації з ЄС є створення правових рамок для привілейованих відносин без визначення чітких правил щодо можливого змісту таких відносин.

До певної міри ця прогалина була заповнена рішеннями Суду ЄС, який встановив мінімальні та максимальні стандарти щодо змісту угод про асоціацію. Відповідно до цих вимог угода про асоціацію повинна хоча б до деякої міри вести до участі третіх країн чи міжнародних організацій у системі Співтовариства (тепер – Союзу). Тобто тут не йдеться про участь в інститутах ЄС, проте передбачається участь у вторинному *acquis communautaire* («спільному доробку») [9]. Таким чином угода про асоціацію повинна як мінімум розширювати територію застосування вторинного законодавства ЄС. Проте з рішень Суду ЄС не ясно наскільки далеко може заходити поширення дії права Євросоюзу на треті країни або міжнародні організації та чи існують якісь межі щодо змісту таких угод як у випадках з міжнародними договорами, укладеними на засадах ст.ст. 207 та 209. Як зазначив Суд ЄС, межі угоди про асоціацію можуть сягати «усіх сфер, охоплених Договором про заснування ЄС». Вважається, що при укладанні угод про асоціацію на засадах ст. 217 ЄС має такі широкі повноваження, що всі галузі, на які розповсюджується його компетенція в межах спільного ринку, можуть стати об'єктом регулювання таких угод. Навіть рішення Суду ЄС можуть стати частиною угод про асоціацію, що призводить до поширення територіальної сфери дії таких рішень на треті країни, які є сторонами цих угод. Тобто на відміну від угод, ухвалених на засадах ст.ст. 207 та 209, єдиними рамками щодо змісту угод, укладених на базі ст. 217, є *acquis communautaire*. Коли ж Союз укладає угоду про асоціацію, положення якої виходять за межі *acquis communautaire*, то сторонами такої угоди разом з ЄС повинні ставати держави-члени. Тим самим угода про асоціацію стає змішаною угодою.

Слід також звернути увагу на той факт, що коли в практиці зовнішніх зносин Співтовариства (тепер – Союзу) йшлося про критерії, які визначають вибір між ст. 133 (ст. 207 ДФЄС) та ст. 310 (ст. 217 ДФЄС), доповнених у разі необхідності іншими статтями установчого договору, як правових засад для укладання міжнародної угоди, практика Суду ЄС не давала якихось чітких вказівок з вирішення цього питання. Як відомо, ст. 133 служила правовою основою для укладання усіх міжнародних угод, основний предмет або цілі яких входять до сфери дії СТП. Однак, питання про те, чи може ст. 310 також створювати правові засади для укладання угод у цій сфері, залишається не врегульованим, оскільки Суд ЄС не мав в минулому можливостей пояснити різницю між поєднанням ст. 133 з іншими

положеннями (ст.ст. 181 або 308), з одного боку, та ст. 310 - з іншого, в якості таких правових основ.

Навіть зміст міжнародних угод, укладених співтовариством з іншими суб'єктами міжнародного права, не дає чіткої відповіді на це питання. Зокрема, деякі міжнародні угоди, укладені на засадах ст. 133 (наприклад, угода з Ізраїлем 1975 року), передбачали створення органів співробітництва. На таку можливість вказує ст. 218.6 ДФЄС, де окрім угод про створення асоціації на засадах ст. 217, згадуються «угоди, які шляхом організації процедур співпраці створюють спеціальні інституційні рамки».

На практиці виглядає, що вибір між ст. 207 та ст. 217 в якості правових засад для укладання міжнародних угод з боку Союзу є насамперед політичним рішенням, ухвалення якого фактично знаходиться в компетенції інститутів ЄС. Сам вибір віддзеркалює відносну цінність та значення, яке надає ЄС міжнародній угоді. В усякому випадку такий висновок впливає з аналізу усього попереднього досвіду стосунків ЄС з іншими суб'єктами міжнародного права, коли для укладання міжнародних угод, які були дуже схожі по змісту та формі, використовувались різні правові засади [10, 43].

Розгляд міжнародних угод про створення асоціацій, які Союз укладає з третіми країнами, свідчить про те, що такий вид угоди застосовується тільки тоді, коли передбачається встановити спеціальні відносини між сторонами. Співтовариство уклало угоди про асоціацію майже з усіма європейськими державами (угоди про європейський економічний простір, угоди про стабілізацію та асоціацію, колишні європейські угоди) та майже з усіма країнами Середземномор'я. Кінцеві цілі кожної з таких угод відрізняються. Зокрема, угоди про асоціацію з європейськими країнами спрямовані на підготовку цих країн до вступу або діють в якості заміни вступу до Союзу, якщо третя країна поки що не готова чи не бажає ставати членом ЄС, хоча хотіла б мати преференційні стосунки з європейськими інтеграційними об'єднаннями. Що стосується угод про асоціацію з країнами Середземномор'я, то вони свідчать про бажання обох сторін встановити преференційні зв'язки одна з одною. Оскільки не європейські країни не можуть поки що претендувати на членство у Євросоюзі, угоди про створення асоціації, укладені з такими країнами, можуть вважатися певною мірою угодами, які є заміною членства. У листопаді 1995 року в м. Барселона (Іспанія) між Євросоюзом та дванадцятьма країнами Середземномор'я була підписана декларація стосовно нового євро-середземноморського партнерства, яка створила правові рамки для політичного, економічного, культурного та соціального співробітництва між ними [11]. Спираючись на ці рамки, Союз укладає різні так звані «євро-середземноморські угоди про асоціацію». Вже укладені двосторонні угоди про асоціацію з Тунісом (1995 рік), Ізраїлем (1996 рік), Марокко (1996 рік), Палестинською владою на Західному березі та у смузі Газа (1997 рік) тощо. У стадії завершення переговори з іншими країнами регіону.

За своїм змістом угоди про асоціацію можуть охоплювати різні елементи основних свобод спільного ринку ЄС. У правовому вимірі це призводить до поширення *acquis* на різні сегменти правового регулювання в межах асоціації.

Серед країн Європи найбільші сегменти *acquis* поширюються на асоціацію з країнами Європейського економічного простору (ЄЕП). Угода про створення ЄЕП була підписана у травні 1992 року [12]. Її учасниками є ЄС, його держави-члени і такі найбільш розвинуті країни-члени Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) як Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн.

Угода про ЄЕП до деякої міри є унікальною в договірній практиці європейських інтеграційних об'єднань, оскільки фактично повністю відтворює положення Договору про заснування ЄС (тепер – ДФЄС), які стосуються співробітництва у економічній сфері. Крім того, додатки та протоколи до угоди включають або містять відсилки до положень бага-

тьох актів інститутів ЄС і таким чином разом з положеннями Угоди про ЄЕП закріплюють переважну більшість норм, які складають *acquis communautaire*. Така структура угоди пояснюється тим, що коли під час роботи над її проектом виникла проблема стосовно включення до неї відповідних частин «спільного доробку» ЄС, з'ясувалось, що, враховуючи масштаби такої роботи, фактично буде неможливим ідентифікувати та повністю інкорпорувати ці положення у майбутню угоду. Тому розробники проекту вирішили, що буде краще використати техніку відсилки до відповідних положень *acquis communautaire* у додатках та протоколах, які є складовою частиною Угоди про ЄЕП [13, 6].

У цьому зв'язку Угоду про ЄЕП можна називати глобальною угодою про асоціацію, оскільки вона створює такий статус для асоційованих країн, який фактично є заміною членства в Євросоюзі, не передбачаючи, однак, участі цих країн у роботі інститутів європейських інтеграційних об'єднань, а також співробітництва у сфері зовнішньої та внутрішньої політики.

Про такий широкомасштабний характер угоди говорить перш за все її структура. Угода про ЄЕП складається з преамбули та 9 частин, які стосуються цілей та принципів, основних чотирьох свобод внутрішнього ринку (свободи пересування товарів, робочої сили, капіталу та свободи надання послуг), сфер, пов'язаних з цими свободами (правил конкуренції, соціальної політики, захисту прав споживачів, охорони навколишнього середовища, статистики, підприємницької діяльності), співпраці поза межами чотирьох свобод, діяльності інститутів співробітництва тощо.

Як зазначається у ст.1.1 цього документу, «метою даної Угоди про асоціацію є сприяння сталому та збалансованому розвитку торгівлі та економічних відносин між сторонами завдяки запровадженню рівних умов для конкуренції та повазі до однакових правил, спрямованих на створення єдиного Європейського економічного простору». Тобто йдеться про створення ринку, який охоплює територію Євросоюзу та асоційованих країн, де діють єдині правила для регулювання відносин між суб'єктами підприємницької діяльності усіх учасників угоди. Відповідь на питання, якими будуть ці правила, дають положення Угоди про ЄЕП.

Оскільки основними інструментами для функціонування внутрішнього ринку є свобода пересування товарів, робочої сили, капіталів, надання послуг, Угода про ЄЕП поширює дію на асоційовані країни насамперед тих положень Договору про заснування ЄС, які стосуються забезпечення цих свобод. Проте контроль на кордонах залишається. Зокрема, свобода пересування товарів регулюється шляхом включення в Угоду про ЄЕП положень ідентичних за змістом тим, що закріплені в ст.ст. 25, 28, 29 Договору про заснування ЄС (тепер – ДФЄС), і які стосуються заборони митних зборів, кількісних обмежень на імпорт та експорт, а також інших еквівалентних їм заходів (ст.ст. 10, 11, 12). Повністю відтворюються положення ст. 30 Договору про заснування ЄС щодо винятків з цих заборон (ст. 13). Також відтворюються положення ст.ст. 90 та 91 Договору про заснування ЄС, які стосуються заборони будь-якої дискримінації щодо внутрішнього оподаткування (ст.ст. 14 та 15). Аналогічним чином, що й в ЄС, регулюється діяльність державних монополій комерційного характеру (ст. 16).

Як правило, міжнародні угоди ЄС про створення асоціації не стосуються продукції сільського господарства, обмін якою регулюється окремими угодами. Це повною мірою відноситься до угоди про ЄЕП. Проте, ця угода включає так звані еволюційні положення, відповідно до яких сторони погодились розглядати також питання торгівлі сільськогосподарською продукцією (ст.ст. 17 – 20). Тому й на цю сферу не виключено поширення дії норм права Євросоюзу, які стосуються спільної сільськогосподарської політики та рибальства. У цьому контексті також передбачено застосування однакових ветеринарних та

фітосанітарних норм (Додаток 1 до Угоди), а також правил торгівлі продуктами моря (Протокол 9 до Угоди).

Хоча в Угоді про ЄЕП йдеться про спрощення контролю на кордонах (Протокол № 10 до Угоди) та про співробітництво у митних справах (ст.21, Протокол № 11 та Частина IV Угоди), вона не має на меті створення митного союзу і в ній відсутні положення про спільний зовнішній тариф. Однак, сторони дійшли згоди, що при розгляді питання стосовно зниження мита та зборів, які мають таку саму дію, у торговельних відносинах з третіми країнами з статусом найбільшого сприяння, вони зобов'язані повідомити органи ЄЕП не пізніше ніж за місяць до того, як такі зміни вступлять у дію, та брати до уваги усі заяви іншої сторони щодолюбих відхилень внаслідок таких заходів.

Угода про ЄЕП виключає застосування у відносинах сторін анти-демпінгових заходів, компенсаційних зборів та заходів, спрямованих на боротьбу з незаконною комерційною практикою (ст. 26).

Запроваджуються уніфіковані режими для регулювання відносин у галузі енергетики (Додаток IV до Угоди), вугілля та сталі (Протоколи № 14 та № 15 до Угоди), застосування технічних стандартів (Протокол № 12 та Додаток II до Угоди).

Свобода пересування осіб та право на заснування та економічну діяльність регулюється на засадах, визначених шляхом відтворення в Угоді про ЄЕП положень ст.ст. 39 та 43 Договору про заснування ЄС (ст. 28 та Додаток V до Угоди, ст.ст. 31-35 та Додатки VIII та XI до Угоди). Передбачено також взаємне визнання дипломів про освіту (ст. 30 та Додаток VII до Угоди).

Майже повністю відтворені в Угоді про ЄЕП положення ст.ст. 49-55 Договору про заснування ЄС, які стосуються свободи надання послуг (ст.ст. 36-39 та Додатки IX-XI до Угоди).

Нарешті, до Угоди про ЄЕП включені положення про ліквідацію обмежень на свободу пересування капіталів, хоча вони лише частково відтворюють положення права Євросоюзу у цій сфері (ст.ст. 56-60 Договору про заснування ЄС), оскільки залишаються обмеження щодо певних прямих інвестицій та інвестицій у нерухомість (ст.ст. 40-45 та Додаток XII до Угоди).

Поза межами правил щодо чотирьох свобод до Угоди про ЄЕП були також включені положення права Євросоюзу, які стосуються транспорту (ст.ст. 47-52 та Додаток XI до Угоди), соціальної політики (ст.ст. 66-71 та Додаток XVIII до Угоди), захисту прав споживачів (ст. 72 та Додаток XIX до Угоди), права компаній (ст. 77 та Додаток XXII до Угоди), статистики (ст. 76, а також Додаток XXI та Протокол 30 до Угоди), захисту навколишнього середовища (ст.ст. 73-75 та Додаток XX до Угоди), захисту права на інтелектуальну власність (ст. 65, Додаток XVII та Протокол 28 до Угоди), державної допомоги (ст.ст. 61-64, Додаток XV та Протокол 27 до Угоди), державних замовлень (ст. 65 та Додаток XVI до Угоди), правил конкуренції (ст.ст. 57, 59) тощо.

При розгляді порушень правил конкуренції запроваджується розподіл повноважень між Комісією ЄС та Органом з нагляду ЄЕП залежно від категорії справ та товарообігу учасників ринкових відносин, які діють в межах ЗВТ, створеної відповідно до положень ЄЕП (ст. 56).

Угодою про ЄЕП передбачена навіть участь асоційованих країн у Фонді солідарності або згуртування з метою зменшення регіональних та соціальних дисбалансів у Євросоюзі. Створення Фонду передбачено ст. 161 Договору про заснування ЄС для надання допомоги у формі позичок під невеликі відсотки найбільш біднішим країнам-членам Євросоюзу та окремим регіонам цих країн (Португалії, Греції, Ірландії, Північній Ірландії, деяким провінціям Іспанії) для реалізації проектів у сфері охорони навколишнього середовища та

трансєвропейських мереж у галузі транспортної інфраструктури. Проте така участь асоційованих країн обмежується лише наданням коштів для цього Фонду.

Окрім положень Договору про функціонування ЄС, які призначені для регулювання відносин на спільному ринку, в Угоді про ЄЕП закріплені деякі інші норми права Євросоюзу, спрямовані на створення передумов для нормального функціонування всього правового механізму співпраці сторін. Зокрема, ст. 3 угоди віддзеркалює колишню ст. 10 Договору про заснування ЄС, де йдеться про зобов'язання держав-членів забезпечити виконання положень угоди, а також утримуватися від заходів, які можуть протидіяти досягненню її цілей (так зване положення про солідарність).

З метою гарантування однакового застосування в асоційованих країнах положень права Євросоюзу, які становлять «спільний доробок» ЄС, ст. 6 Угоди про ЄЕП передбачає, що положення Угоди, які закріплюють ідентичні за змістом приписи Договорів про заснування ЄС та Європейського об'єднання з вугілля і сталі або актів інститутів європейських інтеграційних об'єднань, повинні тлумачитися у відповідності з рішеннями Суду ЄС, прийнятими до того як угода про ЄЕП набула чинності без шкоди до майбутньої практики Суду ЄС.

Тій самій меті служить запроваджена у ст. 107 Угоди про ЄЕП можливість для судових органів асоційованих країн звертатись за рішенням у преюдиціальному порядку до Суду ЄС задля отримання тлумачення положень актів, які співпадають з актами первинного та вторинного права Євросоюзу. Це також означає поширення компетенції Суду ЄС на відносини поза межами Євросоюзу.

Окрім норм права Євросоюзу, які діяли ще до підписання Угоди про ЄЕП, на асоційовані країни можуть бути поширені положення майбутніх актів інститутів Євросоюзу у формі регламентів та директив. Це передбачено ст.7 Угоди про ЄЕП, де говориться, що акти інститутів ЄС, в яких є посилання на постанови ЄС, стають складовою частиною національних правопорядків асоційованих країн. При цьому, якщо йдеться про регламенти, то вони мають пряму дію у правопорядках асоційованих країн, а якщо про директиви, - то вони є обов'язковими щодо результату, який треба отримати, залишаючи вибір способу імплементації за владними установами цих країн.

Таким чином, з укладанням Угоди про ЄЕП були створені правові засади для поширення європейської економічної інтеграції, яка здійснюється в Євросоюзі, на асоційовані країни шляхом створення ЗВТ в межах ЄЕП. Тим самим був зроблений перший крок в напрямку утворення єдиного ринку, який охоплює спільний ринок ЄС та ринки асоційованих країн. Завдяки включенню до Угоди про ЄЕП положень права Євросоюзу, які регулюють економічні відносини на внутрішньому ринку, вони стали складовою частиною національних правопорядків асоційованих країн. На практиці це означало поширення дії норм, які регулюють основні свободи внутрішнього ринку, на асоційовані країни з перспективою застосування єдиних правил для регулювання економічних відносин в межах Європейського економічного простору. Окрім безпосереднього включення положень права Євросоюзу до Угоди про ЄЕП створення правових засад для функціонування ЗВТ в межах ЄЕП забезпечується й за допомогою відсилки до блоків норм, які діють в певному секторі внутрішнього ринку ЄС, та шляхом введення у правопорядки асоційованих країн актів органів асоціації, в яких містяться положення певних регламентів чи директив ЄС, або робляться посилання на ці постанови з збереженням тих особливих правових характеристик, які вони мають в праві Євросоюзу. В результаті цього процесу «спільний доробок» Союзу визнається асоційованими країнами в якості основи для регулювання відносин в рамках співробітництва з європейськими інтеграційними об'єднаннями. Таке широкомасштабне застосування норм права Євросоюзу для регулювання відносин в межах ЄЕП не викликає труднощів для асоційованих країн, оскільки рівень розвитку їх економіки та

права нічим не поступається, а іноді й багато в чому переважає, відповідні рівні більшості країн-членів Євросоюзу.

Схожий підхід до поширення сфері дії норм права Євросоюзу на асоційовані країни застосовувався в межах асоціації ЄС з країнами Центральної та Східної Європи. Це стосувалося, насамперед, включення положень установчих договорів про співтовариства, які покликані забезпечувати основні свободи спільного ринку, у угоди про створення асоціації. Наприклад, в Угоді про асоціацію між європейськими співтовариствами та Угорщиною, укладеній у 1991 році [14], у ст. 35 була повністю відтворена ст.30 Угоди про заснування ЄС (винятки з заборони на кількісні обмеження на імпорту до держав-членів ЄС), у ст.62 були частково відтворені або зроблені посилання на ст. 81, 82 та 87 Угоди про заснування ЄС (правила конкуренції та державна допомога), ст. 36, 37 та Регламент ЄС 26/62 (політика у сфері сільського господарства). Ст. 61 Угоди про асоціацію передбачала поступове застосування у відносинах між Угорщиною та ЄС всіх положень ст. 56 – 60 Угоди про заснування ЄС (вільне пересування капіталів). Проте, в угоді були практично відсутні посилання на блоки законодавства Євросоюзу, яке регулює економічні відносини в окремих секторах внутрішнього ринку. Крім того, акти органів асоціації не передбачали включення положень постанов інститутів Євросоюзу у національні правопорядки асоційованих країн шляхом закріплення в них положень права Євросоюзу чи відсилки до таких положень.

Аналогічні підходи застосовувалися й в усіх інших Європейських угодах про асоціацію з країнами Центральної та Східної Європи.

В угодах про стабілізацію та асоціацію з Балканськими країнами також передбачене обмежене застосування «спільного доробку», який регулює відносини в межах ЗВТ з ЄС.

На наш погляд, такий порівняно обмежений характер використання відсилки до положень права Євросоюзу в Європейських угодах, угодах про стабілізацію та асоціацію чи актах органів асоціацій можна пояснити тим, що тут поширення європейської інтеграції, яка здійснюється в рамках Євросоюзу, на країни регіону базувалося на врахуванні перехідного характеру економік асоційованих країн Центральної та Східної Європи. Національні економіки асоційованих з ЄС країн субрегіону вимагали поступового пристосування до нових механізмів правового регулювання, які використовуються в Євросоюзі. Тому об'єм «спільного доробку» ЄС, який треба було схвалити асоційованим країнам для створення передумов для вступу до Євросоюзу, був значно менший від визначеного для країн ЄСП.

Угоди про асоціацію ЄС з країнами Середземномор'я, які не є претендентами на вступ до Євросоюзу, оскільки розташовані за межами європейського регіону, теж передбачають поступове створення зони вільної торгівлі. Проте, тут йдеться переважно не про інтеграцію цих країн у Євросоюз, а про виникнення навколо європейських інтеграційних об'єднань зони економічної стабільності, яка б забезпечувала нормальний розвиток інтеграційних процесів в Євросоюзі.

Для регулювання відносин в межах асоціації з країнами середземноморського регіону теж широко використовуються включення положень первинного права Євросоюзу у угоди про асоціацію або відсилка до актів вторинного права європейських інтеграційних об'єднань.

Угода про асоціацію між ЄС та Тунісом, укладена 30 березня 1998 року [15], закріплює норми положень Договорів про заснування ЄС, а також відсилає до положень цих документів разом з окремими постановами інститутів Євросоюзу, які регламентують умови конкуренції на спільному ринку та умови надання державної допомоги (ст. 36.2), свободу надання послуг (ст. 36.2), здійснення єдиної сільськогосподарської політики (ст. 36.5) тощо.

В угоді про асоціацію між ЄС та Організацією визволення Палестини, укладеною 16 липня 1997 року [16], говориться про зобов'язання сторін керуватися положеннями Договорів про заснування ЄС та актів інститутів Співтовариства, які регулюють здійснення єдиної сільськогосподарської політики ЄС (ст.306).

В межах Тимчасової угоди про торгівлю та заходи, пов'язані з торгівлею, укладеною між ЄС та Ізраїлем 20 березня 1996 року [17], яка є частиною угоди між сторонами про асоціацію, закріплено зобов'язання Ізраїля керуватися приписами права ЄС, які регламентують походження товарів (протокол № 4 до угоди).

Таким чином, створення правових засад для регулювання відносин в межах асоціації ЄС з країнами Середземномор'я передбачає лише обмежене застосування положень первинного та вторинного права Євросоюзу для цілей співробітництва. В угодах про асоціацію цих країн з ЄС знайшли своє закріплення лише окремі норми договорів про заснування європейських інтеграційних об'єднань. Проте тут достатньо широко використовується відсилка до цілих блоків норм, які регулюють економічні відносини в окремих секторах внутрішнього ринку ЄС. Тим самим «спільний доробок» Союзу розповсюджує свою дію на асоційовані країни Середземномор'я.

При підготовці угод про асоціацію треба враховувати вимоги Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ/СОТ) до створення ЗВТ.

Згідно статті XXIV ГАТТ, під ЗВТ розуміється група з двох чи більше митних територій, на яких скасовуються мита та інші обмежувальні заходи регулювання торгівлі відносно основної частини торгівлі між складовими територіями стосовно товарів, які походять з таких територій [18].

Окрім вимог з боку ГАТТ/СОТ, правове регулювання відносин в межах ЗВТ з ЄС також неодмінно враховує особливості правового регулювання економічних відносин в межах внутрішнього ринку об'єднання та у відносинах з третіми країнами. Зокрема, йдеться про спільну торговельну політику (СТП), спільну аграрну політику, спільну риболовецьку політику тощо.

Вимоги ГАТТ/СОТ також передбачають створення ЗВТ в межах асоціації протягом розумного часу. Як правило, цей термін залежить від рівня економічного розвитку асоційованих країн. Він може бути поділений на етапи, кожен з яких може передбачати запровадження асиметричних правових заходів з ліквідації обмежень на свободи внутрішнього ринку в межах ЗВТ. Частіше за все, ЄС бере на себе зобов'язання першим ліквідувати обмеження у торгівлі, тоді як асоційовані країни роблять це поступово. Інші свободи внутрішнього ринку запроваджуються згідно з встановленими сторонами графіків (ст.ст. 7, 9, 10, 44 Європейської угоди з Польщею [19], ст.ст. 5, 15, 17, 18 Угоди про стабілізацію та асоціацію з Хорватією [20]).

При створенні ЗВТ виникає необхідність врегулювання можливих конфліктів між її учасниками. Усі угоди ЄС про асоціацію мають відповідні механізми з врегулювання суперечок, які певною мірою різняться між собою.

Згідно з угодою про ЄЕП суперечки щодо тлумачення і застосування її положень, які по суті є ідентичними відповідним положенням Договору про функціонування ЄС та актам, ухваленим його інститутами, передаються на розгляд Спільного комітету. В ньому засідають представники сторін угоди. Якщо питання не вдається вирішити, то за взаємною згодою сторін суперечку розглядає Суд ЄС (ст. 113). В окремих випадках (застосування заходів захисту) може бути використана арбітражна процедура (ст. 111.4).

В межах Європейських угод суперечки вирішував Комітет асоціації (ст. 105.2 Європейської угоди з Польщею). До нього входили представники сторін угод. Оскільки рішення в Комітеті ухвалювались на основі консенсусу, це дозволяло одній з сторін блокувати вирішення суперечки. Передбачалось також звернення до арбітражу (ст. 105.4).

Проте цей спосіб врегулювання не був ефективним. Відповідач мав можливість заблокувати обрання арбітрів, затягуючи або навіть відмовляючись призначити другого арбітра. З іншого боку, відповідач мав можливість не погоджуватись на призначення третього арбітра, використовуючи у своїх інтересах необхідність погодження сторонами його кандидатури. Біль того, рішення арбітрів не були обов'язковими для сторін (ст. 104). Не була також передбачена процедура погодження і не визначені заходи, які можна було застосувати до правопорушника (ст. 115.2).

Усі положення угод про стабілізацію і асоціацію щодо вирішення суперечок фактично ідентичні. Єдиним органом для їх вирішення є Рада асоціації (ст. 113 угоди про стабілізацію і асоціацію з Хорватією). Її рішення є обов'язковими (ст. 112). Звернення до арбітражу в угодах не передбачено. Проте сторони можуть застосовувати засоби примусу, якщо інша сторона не виконує зобов'язання за угодою (ст. 120.2).

Угодами про асоціацію вважались також договори про співробітництво заради сприяння розвитку з країнами АКТ. Однак, ці країни виступили проти використання терміну «асоціація» для характеристики їх відносин з ЄС, оскільки для них він є символом колишньої колоніальної залежності від держав-членів Євросоюзу. Тому, хоча правовою основою для укладання угод між ЄС та країнами АКТ довгий час була ст. 238 (ст. 217 ДФЄС), сам термін «асоціація» був вилучений з тексту Ломейських конвенцій, які регулювали співробітництво сторін з 1975 по 2000 рік, і більше в цих угодах не використовувався. Остання угода про партнерство між ЄС та 77 країнами АКТ, яка була укладена 23 червня 2000 року в м. Котону (Дагомея) (Договір Котону) терміном у 20 років [21]. Її особливості порівняно з попередніми угодами полягають у включенні положень щодо політичного діалогу між ЄС та кожним партнером, запровадження санкцій за порушення прав людини та корупцію, а також щодо участі у реалізації партнерства громадянського суспільства, приватного сектору та профспілок.

На засадах асоціації побудовані також стосунки Євросоюзу з так званими заморськими країнами і територіями, які є залежними від держав-членів (Данії, Франції, Голландії та Великої Британії) європейських інтеграційних об'єднань країнами та територіями. Правовими засадами для відносин у формі асоціації з цими країнами та територіями, служать ст.ст. 198-204 Частини IV Договору функціонування ЄС.

Список заморських країн та територій вміщує Додаток II до цього договору.

Положення ст.ст. 198-204 застосовуються також до Гренландії, яка після проведеного у 1982 році референдуму вийшла з ЄС. Тому відносини з цією територією мають свою специфіку. Особливості статусу Гренландії закріплені у Протоколі про спеціальні домовленості щодо Гренландії, який є додатком до Договору про заснування ЄС.

Головним завданням цього виду асоціації з заморськими країнами та територіями є підтримка економічного і соціального розвитку цих країн та територій, встановлення тісних економічних зв'язків між ними та Союзом в цілому (ст. 198).

Проте на відміну від відносин партнерства та співробітництва з іншими асоційованими країнами, що встановлюються на основі міжнародних угод між ЄС та третіми країнами, відносини асоціації з заморськими країнами і територіями регламентуються насамперед постановами Ради Євросоюзу, які ухвалюються одностайно та фіксують детальні правила та процедури асоціації (ст. 203).

Створення асоціації передбачає й угоди про співробітництво між ЄС та Чилі і Мексикою.

Слід підкреслити, що асоціацію третіх країн та міжнародних організацій з ЄС треба відрізнити від асоційованого членства країн або територій в регіональних та універсальних міжнародних міжурядових організаціях, таких як Рада Європи, Західноєвропейський Союз, деякі спеціалізовані установи системи ООН. Справа в тому, що асоційоване член-

ство означає участь країни або території в установчих договорах організації. Наприклад, ст. 5 Статуту Ради Європи зазначає, що в окремих випадках Комітет міністрів може запропонувати європейській країні, яка вважається здатною виконувати закріплені у ст. 3 принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини, і має таке бажання, стати асоційованим членом Ради Європи. Будь-яка країна, що отримує таку пропозицію, «стає асоційованим членом Ради з моменту здачі на зберігання від її імені Генеральному секретарю документа про ухвалення цього статуту. Асоційований член має право бути представленим тільки в Консультативній асамблеї».

І далі : « Термін «член» у цьому статуті охоплює також асоційованих членів, крім випадків його використання стосовно представництва в Комітеті міністрів» [22].

А в Західноєвропейському Союзі окрім асоційованих членів є ще й асоційовані партнери [23].

На практиці, асоційоване членство означає обмежену статутом міжнародної організації або актами її головних органів участь країни або території в її діяльності. Зокрема, країна або територія, яка має статус асоційованого члена, приймає участь у роботі у органів загального представництва міжнародної організації, проте не може обиратися до її виконавчих органів. Інші обмеження можуть стосуватися ненадання країні або території права голосу при обранні представників держав-членів до різних органів організації тощо.

Установчі документи європейських інтеграційних об'єднань, як і переважна більшість статутів міжнародних міжурядових організацій, взагалі не передбачають статусу асоційованого члена. В праві Євросоюзу асоціація являє собою одну з правових форм відносин між ЄС та третіми країнами чи міжнародними організаціями, яка не означає приєднання асоційованих країн чи міжнародних організацій до статуту співтовариства або Євросоюзу.

Про відсутність в європейських інтеграційних об'єднаннях асоційованого членства свідчить й практика їхньої діяльності. Зокрема, угоди про створення асоціації з ЄС мають країни-члени ЄАВТ (Норвегія, Ісландія, Швейцарія) або неєвропейські країни середземноморського регіону. Проте вони або не бажають, або не можуть згідно з правом Євросоюзу стати членами європейських інтеграційних об'єднань. Що стосується асоціації з ЄС країн Центральної та Східної Європи, то вона була визнана такою, що має сприяти підготовці цих країн до майбутнього членства в Євросоюзі рішенням Європейської Ради в Копенгагені у 1993 році. В ньому також були встановлені вимоги, виконання яких повинно надати можливість асоційованим країнам вступити до Євросоюзу. Проте є усі підстави вважати, що без цього рішення Європейської Ради угоди про асоціацію між ЄС та країнами Центральної та Східної Європи не перетворилися б на документи, які готують асоційовані країни до набуття членства в європейських інтеграційних об'єднаннях. Тому тільки умовно можна говорити про існування такого виду асоціації як підготовка до членства в Євросоюзі, оскільки положення існуючих угод про асоціацію між ЄС та третіми країнами і міжнародними організаціями не визначають заздалегідь можливість набуття будь-якою асоційованою країною членства в європейських інтеграційних об'єднаннях.

Таким чином, спільною метою будь-якої асоціації з ЄС є створення правових рамок для привілейованих відносин без визначення чітких правил щодо можливого змісту таких відносин. («спільному доробку»). Вважається, що стосовно укладання угод про асоціацію Союз має такі широкі повноваження, що всі галузі, на які поширюється компетенція ЄС у межах внутрішнього ринку, можуть стати об'єктом регулювання таких угод. Можливість поширення на асоційовані країни *acquis communautaire* передбачає створення поглибленої ЗВТ з елементами основних свобод внутрішнього ринку. Проте ступінь співпраці між ЄС і третіми країнами в межах ЗВТ неоднакова і залежить як від цілей створення такої зони, так й від рівня економічного і політичного розвитку третьої країни. Сучасні ЗВТ, створені ЄС, можуть виступати етапом на шляху підготовки асоційованої

країни до майбутнього членства (ЗВТ з європейськими країнами в межах Європейських угод та угод про асоціацію і стабілізацію), а можуть означати одну з форм поглибленого співробітництва між сторонами (ЗВТ з країнами Середземномор'я, Мексикою, Чилі).

Завдяки вступу до СОТ, імплементації УПС, Плану дій Україна-Євросоюз, а також ухваленню Порядку денного асоціації наша країна наблизилася до створення ЗВТ з ЄС. УПС вирішила такі основні завдання на цьому шляху: включення до УПС положень ГАТТ, орієнтація при створенні режиму захисту прав на інтелектуальну власність на угоду про Торговельні аспекти захисту інтелектуальної власності (ТРИПС), а при регулюванні надання послуг – на Генеральну угоду про торгівлю послугами (ГАТС) забезпечили підготовку України до вступу до СОТ. Виконання Плану дій Україна – Євросоюз вже поширило на нашу країну певні елементи основних свобод внутрішнього ринку. Порядок денний асоціації спрямований на підготовку умов для підписання угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

Підписання угоди між Україною та ЄС про асоціацію, яка передбачатиме створення поглибленої ЗВТ, дозволить Україні активно інтегруватися у внутрішній ринок європейського інтеграційного об'єднання. При цьому ступінь її інтеграції залежатиме від того, якою частиною свого внутрішнього ринку готове буде поділитися ЄС. Для України на даному етапі її розвитку оптимальним варіантом інтеграції у Євросоюз може стати досвід країн СЕП.

Література:

1. O.J. 1998, L 49
2. Joint Declaration on the EU- Ukraine Association Agreement. UE 2008. fr
3. UE-UA 1056/1/09 REV 1
4. COM (2004) 373 final; General Affairs and External Relations Council (GAERC) 18/19 June 2007. Strengthening the European Neighbourhood Policy/ Presidency Progress Report // <http://www.europa.eu.int>.
5. COM (2008) 823 final
6. Березовська І. Угоди про асоціацію в практиці зовнішніх зносин Європейського Союзу // *Ze studiow Polsko-Ukrainskich.*- Wroclaw. 2008.-P. 25-31; Березовська І. Правовые аспекты нового усиленного соглашения Украины с Евросоюзом // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових доповідей на міжнародній науковій конференції «Україна та проблеми диференціації в політиці сусідства Європейського Союзу» (Київ, 22–23 травня 2008 р.)* – К., 2008. – Вип. 77, ч. II. – С. 120–124. Hillion C. A New Framework for the Relations between the Union and its East-European Neighbours // *EUI Working Paper Law. # 2007/21.* – P. 147-154 .
7. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу. К., 2005. С. 66-67.
8. O.J. 2008/115/01
9. Визначення *acquis communautaire* див.: Muraviov V. The *Acquis Communautaire* as a Basis for the Community Legal Order // *Miskolc Journal of International Law.* – 2007. – V.4, # 2.
10. *Le concept d'association dans les accord passé par le Communauté : Essai de clarification.* – Bruxelles, 1999. – 305 p.
11. *Mediterranean Partnership. Conference Proceedings.* – Madrid, 1995. – 57 p.
12. O.J. 1994, L 1/1.
13. O'Keeffe D. The Agreement on the European Economic Area // *Legal Issues of Economic Integration.* - 1992. - V.19, No. 1. - p. 1 - 27.
14. O.J. 1992, L 243/2

15. O.J. 1998, L 097.
16. O.J. 1997, L 187.
17. O.J. 1996, L 071.
18. The Results of the Uruguay Round of multilateral trade negotiations: the legal texts, Geneva: GATT Secretariat, 1994.
19. O.J. 1993, L 348.
20. J.O.2001, C 332/2.
21. J.O.2000, L 317/3.
22. Дмитрієв А.І., Мацько А.С., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Практикум. К., 2001. – 353 с.
23. Сорон Ж-Л. Курс з європейських інституцій: європейська головоломка: Підручник. К., 2001. – 424 с.